Laiškas Petrui Cvirkai, [po 1946-07-28], [iš Birštono – į Vilnių].

Man vis tebesipainioja galvoj mūsų paskutinis lakus pasikalbėjimas Birštone.

Rašyta iš Birštono
š. m. (1946) liepos mėn.

Mielas Petrai [1],

Man vis tebesipainioja galvoj mūsų paskutinis lakus pasikalbėjimas Birštone [2]. Nežinau, ar yra tarp mūsų esminių nesusipratimų, ar tiktai per mažai pasisakome ir todėl kivirčijamės be pagrindo. Žinoma, laiške visko nepasisakysi, bet vis dėlto turėčiau pasakyti savo nuomonę, tikriau, jausmą, dėl kai kurių mūsų tuomet paliestų temų.

1) Visų pirma — dėl straipsnio tojo [3]. Žinoma, jis yra principinis. Dar ir dar kartą apsvarstęs, vis dėlto manau, kad jis anaiptol nėra naudingas. Kad kai kurie rašytojai jam karštai pritarė, tai dar nelabai įtikinęs reikalas. Galimas daiktas, ir jie taip pat galvoja. Bet galimas daiktas, jie šneka taip, kaip šneka paprasti piliečiai su kiekviena valdžia. Jūs, valdžios žmonės, to gal net nebejaučiate, bet paprastam stebėtojui visuomet krinta [į] akis. Patogiau valdžiai pritarti, — tuo gi niekuo nerizikuoji, o priešinsi[e]s ar ginčysies — velniai gi žino, kuo gali tai pasibaigti. Tad ir tais entuziastiškais pritarimais aš nelabai tikiu. Visa priklauso nuo aplinkybių, asmens ir jo padėties.

Užsieniuose dabar gyvena ne mažiau trečdalio mūsų tautos (Amerika, Vokietija). Mum, tarybinės šalies žmonėm, ne vis tiek, ką užsienis apie mus mano. Oficialios valstybinės įstaigos rūpestingai kovoja su antitarybine propaganda, stengiasi teikti teisingą informaciją. Dar svarbiau mum, lietuviam, mūsų užsieninių lietuvių nuotaikos. Ir koks jiem įspūdis pasidarys iš tokio straipsnio? Jiem pirmas įspūdis bus, kaip ir iš K. Preikšo [4] straipsnio [5] (prieš Inteligentų suvažiavimą) [6], kad jie rašyti ne plunksna, bet pagaliu. Kokio jie įspūdžio susidarys apie mūsų gyvenimą? Kuris jų % beišdrįs grįžti Lietuvon? Ką gelbės bet kuri informacija ar propaganda, jei ofic[i]alūs atsakingi mūsų asmenys rašo šitokiu tonu? Niekuo netikės. Nusigąs tiktai. Ir priešingom nuotaikom bus pagrindas — straipsniai. Ir kam visa tai buvo reikalinga? Kieno naudai visa tai?

Vidaus politiniu atžvilgiu — šitokio tono straipsniai nieko neįtikina. Visus išgąsdina tiktai. Pamokomas pavyzdys — inteligentų suvažiavimas. Praėjo gi jisai išsigandusioj nuotaikoj. Kokia gi visų kalbėtojų kalbų esmė? Visi kartojo gabalėlius iš pirmininko pranešiminės kalbos, — ir blogai kartojo, ir visi trafaretiškai pradėdavo ir baigdavo esmėj tais pačiais žodžiais: „Tikiu į…“ ir „Tegul bus pagarbintas!“ Jokios kūrybinės minties, jokio polėkio, esmėj jokio reikalų svarstymo, jokio gilesnio bendradarbiavimo. O juk visa galėjo būti daug geriau ir gyviau. Iš tokio gausaus susirinkimo, iš konkretaus reikalų svarstymo galėjo išsikristalizuoti tuo pačiu reikalu naujos mintys, nauji metodai, atitinką gyvenamojo meto uždavinius ir galimybes. Jei tai būtų įvykę, — ar būtų buvę blogiau mūsų kraštui, ar būtų pakenkę tarybinės valdžios autoritetui? Visa pagadino įvarytoji žmonėm baimė. Gyventi gi kiekvienas nori, valgyti nori, tik iš savo krašto važiuoti nenori. Ir atrodė žmonėm: pasakysi — nežinia kuo baigsis. Verčiau atsipalaiduoti trafaretinėm frazėm, tuščia formule, šablonu — už tai niekas nepapeiks. Bet formulė, šablonas — tai ne kūryba, ne mintis. Tai juk — stagnacija, impotencija, tiesus kelias į išsigimimą. Ir aš viso to nieku būdu negalėjau suprasti — kuriem velniam buvo reikalinga šitokia nuotaika sudarinėti?!

Panaši padėtis ir literatūros reikaluose, tik daug opesnė, nes pats objektas daug gležnesnis ir trapesnis. Čia yra lygiai svarbios — ir principinė, ir praktinė pusės.

Niekuomet ir niekur, jokiuose laiko ir geografijos pločiuose, joks menas, jokia meno (= ir literatūros) srovė nesusikūrė pagal iš anksto nustatytą teoriją. Menininkai, rašytojai kūrė savo veikalus, ir tik

vėliau atėję istorikai klasifikavo jų veikalus pagal vyraujančius požymius, — tai buvo klasifikacija dėl patogumo. Teorija ir kritika sekė veikalus, o ne veikalai — teoriją. Teisybė, kultūros istorijoj buvo poris priešingų pastangų. Prancūzų klasicizmo teorija buvo bandoma taikyti kituose kraštuose ir kurti literatūra, bet visur tai buvo negyvai gimęs kūdikis, visur, šalia klasicizmo, kūrėsi ir kitos srovės ir veikiai klasicizmą palaidojo. Taip pat ir Jenos ankstybieji romantikai — pirma sukūrė romantizmo teoriją, paskui — veikalus (Friedrichas Schlegelis, Novalis, Tieckas) [7]. Bet jų pačių veikalai buvo niekam tikę, o vėliau sukurtieji (kitų) romantiški veikalai — niekur ir niekuomet neįgyvendino romantikų teorijos. Kiekvienas stipresnis kūrėjas prasilenkdavo su teorija, įnešdavo savo elementų, keisdavo teoriją iš esmės. Palygink ankstybuosius ir vėlyvuosius romantikus — koks milžiniškas skirtumas! Iš anksto nustatyta teorija (srovė!) niekuomet ir niekur teigiamų vaisių nedavė! Privaloma iš anksto teoriškai nustatytoji srovė — joks kūrybos akstinas. Prie jos galėtų derintis tik menkysta, bet kiek stambesniam talentui — tai yra girnos ant kaklo. Arba jisai visai negali rašyti, arba neišvengiamai turi išsiveržti iš nustatytų Prokrusto varžtų. Vyrai, privalomąją teoriją nustatę ir paskelbę, gal yra stambūs valstybės vyrai, puikūs visuomeninkai, bet tai dar nereiškia, kad jie taip pat gerai nusimanytų kūrybos istorijoje ir psichologijoje. Aš nė kiek neabejoju, kad po kelių ar keliolikos metų privaloma teorija bus atšaukta, kaip jau daug kas buvo klaidinga atšaukta, — Maskvoje praktiškai ir dabar jau nebekreipiama dėmesio, — bet kol kas pas mus tokie Rudminai, Banaičiai [8] donkichotiškai tebemosikuoja trockistiškais kalavijais ir smaugte smaugia kūrybą. Kai ta negerovė ir pas mus [bus] atšaukta, o Rudminai ir Banaičiai bus pastatyti prie to darbo, kurį jie dirbti moka, aš būsiu jau nusprogęs ar bent iš manęs pelenai byrės, — ir dirbti jau nebepajėgsiu. O dabar, — ką gi aš dabar turiu daryti? Daryti tai, kas pagal mano kūrybinę sąžinę yra negerai, nevertinga, negarbinga, bet kas atitinka tą trumpaamžių teisėjų nuovoką? Ne [be] reikalo dar Gribojedovo [9] Čackis rėkė: „А судьи — кто?“ [10] Jei būčiau prieš kelerius metus nusprogęs, mano veikalų niekas nebemaigytų, o dabar… ir kas, ir vardan ko?!

Dar opesnis reikalas — su aktualių gyvenamųjų temų panaudojimu literatūros veikaluose. Vienas gali, kitas — ne, kitam reikia istorinės perspektyvos, kad galėtų medžiagą sintetinti. Ak, ir rusuose tik vienas Majakovskis [11] buvo tikras dabarties poetas! O kiti visi — kas? Kas iš jų liks po 20, po 50 metų? Ir tas iš mūsų, kuris galėtų rašyti gyvenamomis temomis tikrus meno kūrinius (o ne pigius feljetonus), ar jis turi pakankamai priemonių, ar jis gali gyvenimą pažinti?! Juk vyksta baisiai didelis pasaulinis procesas, keičiasi žmonių ne tik psichologinis turinys, bet ir psichologinė forma, viskas — teberūgsta, tebegaruoja, tebeformuojas, tebekunkuliuoja, — ne taip jau lengva tame gaivaliniame procese susivokti. Juk ar gali sakyti, kad net ir rusų pačių tarybinė psichika jau galutinai susiformavo? Palygink 1918—1926 metų žmones ir 1938—[19]46 metų, — koks milžiniškas skirtumas! Kas bepasakyti apie mus, kur ragaišis tik užraugtas, kur dar jis kelias, putoja, lipa iš bliūdo! Kaip visa tai susiformuos — to niekas dar nežino, — nei tie, kurie rašo, nei tie, kurie sako: ne taip, „ne pagal liniją“! Viena tiktai aišku: žmogaus psichika „pagal liniją“ niekuomet nesiformuoja, kol ji tebėra žmogaus psichika! Rašytojas rašo taip, kaip jis jaučia, kaip jis mato pasaulį, — kiekvienas kitaip, savaip, — kaip ir visi meni[ni]nkai kūrėjai. O paskui jam sako: ne taip, ne pagal liniją! Tavo tokiam personažui reikia viena koja prikirpti, nosis — pridurti. Prasideda rašytojui Golgotos kančios. Vienas, kaip Dauguvietis [12], gali tai pakelti, o kitam tai — padūkęs dantų skausmas. Juk ir mano „Dievų miškas“ [13] — rodos, jau kokia nekalta tema! Rašiau 2 mėnesiu, „svarstymas“ užėmė 12 mėnesių — ir dar ne galas! Man asmeniškai rezultatas aiškus: pradėjau tą veikalą stačiai neapkęsti! Nebenoriu aš jo nė žinoti, nė girdėti apie jį! Jeigu, dabar jau tikrai mano prakeikimui, tas veikalas būtų kada nors spausdinamas, nei jo korektūrų, nei jo atspausto nebeskaitysiu! Ir kokiu būdu toliau aš galėčiau ryžtis ką nors rašyti gyvenamomis temomis?! Tai — mano kaprizas? Anaiptol ne! Kūryba, rašymas — yra man gimdymo kančia. Aš visuomet ją labai skaudžiai išgyvenu. Ir dar „kančios po gimdymo“! Ne, — tam jau mano nervų nebepakanka! Ar galima stebėtis, ar galima bartis, kad rašytojai bijo šitų kančių?! Reikėtų kaip nors rasti priemonė jiem paguosti, padrąsinti, o ne lojoti ir grūmoti. Juk tai visiškai nepedagogiškas metodas. Juk ir šunes, žiurkes kai dresiruoja geras dresiruotojas — ir tas veikia meile ir švelnumu! O ar pats

supranti, koks tai yra baisus argumentas: aprūpinom, apavėm, pavalgydinom, o jūs — ką?! Juk tai yra Ostrovskio [14] gadynės pirklio metodika: „Я тебя пригрел, я тебе двадцать целковых дал, а ты — чтож ты, сукин такой сын, моих делов не прословляещь! Или там еще чего то не даешь!“ [15] Ne, šitokiu tonu kalbėti su rašytojais negalima. Tai niekuomet gerų vaisių nedavė ir neduos. Ne! Meilės reikia! Reikia labai delikatnios pedagogikos! Ką gi, dabar žmonės vėl išsigąs, dar labiau susitrauks. Kokia gi gali būti kūryba iš baimės?! „Авось чего бы не вышло“ [16] — ir tiek. Ir vėl — visa tai juk niekam nereikalinga! Viskas galima padaryti gražiuoju ir geruoju. Tiktai nereikia manyti, kad suaugusio, subrendusio žmogaus psichiką pakeisi per metus kitus — ir dar tokiais metodais. Viskam reikalingas laikas ir kantrybė. Per gvoltą lauždamas sužalosi žmogų ir tuomet tikrai jo nebeturėsi, tuo tarpu pamažu jį augindamas — padarysi naudingu darbininku!

Ir dar dėl dabarties temų. Pagal Rudmino ir tutti quanti [17] išmanymą esmėje dabarties tema veikalas turi būti житие святых [18], ir tai ne Киево-Печерский патерик [19] tipo, bet pagal Pachomijaus Lagofeto, Epifanijaus Premudryj [20], metropolito Makarijaus tradicijas. Ir vertinimo kriterijus — paveldėtas iš Černyševskio [21] — Dobroliubovo [22] (ir blogai paveldėtas, — be to literatūrinio skonio, kuriuo anie garbingi vyrai pasižymėjo!): parodyti, kas gyvenime negerai ir kas padaryti, kad būtų gerai! Patys rusai jau seniai to atsisakė, o mum tai skelbiama kaip didžiausia naujovė! Tarytum meška su kuoku būtų atsistojusi prie kelio: eina prošal rašytojas — ir — bac — su kuoku per galvą! Kam viso to reikia?!

Ne, mielas bičiuli! Savo laikrašty užtark rašytojus, paguosk, dvasioj pastiprink, padrąsink gyventi ir kurti — padarysi teigiamą darbą, tikrai susilauksi to, ko nori. Bet juos, anot Andrejo Kurbskio [23], „грызя кусательно“ [24], dirbi esmėje niekam nereikalingą, kenksmingą darbą!

2. Dar dėl „Dievų miško“. Man nuostabu, kad žmonės tenai politikos ieško ir pyksta, kad jos neranda. Kaipgi jie gali rasti ją tenai, jei aš ir nemaniau ją duoti?! Kodėl nemaniau? Dvi priežastys. Jeigu tie, kur piktinos, patys pasėdėtų tokiame lageryje, pabūtų kiek laiko, kaip aš, alkani, mušami, vos pavelką kojas, nežinodami, po kelių minučių ar tavęs kas neužpumpys, kapstinėdamos šiukšlėse sužiedėjusios plutos gabalėlio, su sutinusiom kojom, su skaudančia krūtine, su atmuštais inkstais, su svaigstančia suidiotėjusia galva, — jie žinotų tuomet, kodėl lageryje būdamas žmogus negalvoji apie politiką! Rašyti apie tai, ko nebuvo, girtis savo kančiomis ir mandrumu, — mano išmanymu, — negarbinga. Anot Gorkio [25]: „И птичка божия гласит своею песней, что правда вымысла прекрасней и чудесней!“ [26] Tai būtų blogas paršyvas tonas — ir viskas. Tai viena. O antra — šiek tiek esmingiau.

Terminu politika jie paprastai vadina pigiąją propagandą, kurios pas mane tikrai nėra ir negali būti. O propagandos reikalai ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Tarybų Sąjungoje yra visiškai netinkamai tvarkomi. Kad propaganda turėtų pasisekimo, reikia, kad ji būtų pritaikyta prie vietos aplinkybių ir psichinės struktūros tos tautos, kurioje ji varoma. Tuo tarpu Maskvoje nustatyti metodai, daugiausia atitinką rusų tautos psichiką, yra taikomi visur vienodai po visą Tarybų Sąjungą, be jokio atsižvelgimo esminio į vietinės tautos psichiką. Antras didžiausias trūkumas — tai tų pačių metodų bei priemonių vartojimas ir apsišvietusiai visuomenei, ir plačiosiom masėm. Apie plačiąsias mases man sunku kalbėti, jų nežinau, bet šviesuomenę tie pigieji metodai veikia labai neigiamai. Ir trečias esminis trūkumas — saiko jausmo nebuvimas. Tos propagandos visur per daug, — per daug ji įžūli, agresyvi. Kur tik pilietis pasisuksi — vis tave moko ir moko, vis tave durniumi laiko. Laikraščiai, spauda, susirinkimai, posėdžiai, teatras, kinas, net sportas — ir tas neapsieina be propagandos. Net per radijo, net paprastos žinutės, žaltys, nepaskaitys paprastu informuojančiu tonu, bet vis staugdamas, patetiškai, deklamatoriškai, savo intonacija pabrėždamas, kad tu, klausytojas, visiškas durnius esi! Aš suprantu propagandos reikalą, bet reikia jį paduoti taip, kad klausytojas ar skaitytojas nė nejustų, kad jis yra mokomas, kad jis nejučia įsitrauktų į propaguojamų idėjų tarpą. Aš seniau dariau bandymą. Vienam senam belogvardeicui daviau skaityti tarybinius romanus. Dėl „Поднятая целина“ [27] — keikės, dėl „Хлеб“ [28] — keikės, dėl kitų panašių — keikės. Bet, va, paskaitė „Капитальный ремонт“ [29] — ir pareiškė: „Po velnių, tokias knygas beskaitydamas, pats

pasidarysiu bolševikas!“ Buvo Maskvoj surengti universitetų Politinės ekonomijos katedrų vedėjam kursai. Specialistas ateina jiem dėstyti — ir skaito… savo vedamuosius straipsnius iš „Izvestijų“ [30], kurius visi klausytojai jau seniai buvo skaitę! Pas mus susirinkimuose ateina kalbėti visiškai nepasiruošę, taršką-baršką trafaretinius banaliukus, — ir tai vadinas propaganda! Ir dėl tokio kalbėtojo — ne tik patį kalbėtoją, bet ir jo dėstomą reikalą imi neapkęsti. Eini kalbėt — gerbk auditoriją: būk pasiruošęs, dėstyk įdomiai, patrauk. Nemoki taip — lįsk po suolu, tik nepliopk! Savo nepasiruošimu neįžeidinėk klausytojo, — jis tau to niekuomet neatleis!

Dar Nietzsche [31] keikės: didžiausi mokytojo neprieteliai visuomet yra jo mokiniai. Nemokšos propagandistai tiktai subanalina, suparšyvina didžias idėjas, vietoj jas paskleidę, jas iškoneveikia ir sukelia neišbrendamą nuobodumą. Ne, šitokios propagandos aš nepripažįstu, jos nepakenčiu! V. Grosmanas [32] ar Simonovas [33] — juk gana gabūs rašytojai. Abu aprašinėjo vokiškus lagerius. Medžiagos turėjo daug surinkę. Bet kas iš jų aprašymų išėjo? Literatūrinis šlamštelis. Kas jų rašinius pagadino? Pigioji propaganda, skaitytoją durnium laikanti. Ir tikrai: „Словечка в простоте не скажут, все с ужимкой“ [34]. Aprašomi faktai tokie, kad jie jokių komentarų nereikalingi, o tie rašytojai — būtinai iškomentuos! Skaitytojo fantazijai nieko nebepaliks! Jau Voltaire'as [35] mokė: „Pagrindinis nuobodumo sekretas — viską pasakyti iki galo“. O tie gabieji rašytojai taip ir daro: viską pasako iki galo. Jau man dr[g]. Michasė [36] prikaišiojo: „Kodėl aš niekur nežymiu savo vidujų išgyvenimų? Argi aš niekuomet nepasiilgęs savųjų, Tėvynės ir t. t.?“ Aš į tokį priekaištų naivumą galėjau atsakyti tiktai šypsena. Kaipgi aš jai galėjau paaiškinti, kodėl jos siūloma sentimentali autoreklama man yra kokti? Aš duodu faktus, jų išdėstymas, parinkimas, sugrupavimas savaime turi sukelti skaitytojo dvasioje tam tikrą reikalingą nuotaiką. Ir tai yra savo rūšies ta pati propaganda, tik daug delikatnesnės, inteligentiškesnės formos už tąją, kurios iš manęs reikalaujama. Pirmoj eilėj aš gerbiu skaitytoją, o mano kritikai iš manęs reikalauja, kad aš skaitytoją durnium laikyčiau. Aš pasiekiu tų pačių rezultatų, kurių ir jie nori, tik daug kultūringesne forma. Ir mano kritikam mano medžiagos pakanka, tik jie mano, kad „kitiem“ jos per maža, atseit, jie vieni razumni, o kiti — durniai. Ne! Aš tokios pažiūros negaliu laikytis, man visi skaitytojai yra razumni. Jeigu kas durnius mano raštuose santykiuose su skaitytojais — tai tik aš vienas. Kitaip aš negaliu!

Pagaliau, toks reikalo dėstymas yra mano kūrybinis metodas, faktinai labai lietuviškas. „Saulė leidos, buvo kova, kraujo daug tekėjo…“ [37] — ir viskas, visas kovos aprašymas. Ko skaitytojui trūksta, pats papildo. Ir rusuose, bent nuo Feto [38] laikų, praktikuojamas metodas: sakinyje duodamas tiktai veiksnys, tarinys — skaitytojo fantazijos reikalas. Pavyzdžiui, Feto: „Шопот. Робкое дыханье. Трели соловья…“ [39] Ar Balmonto [40]: „Ландыши. Лютики. Ласки любовные. Ласточки лепет. Лобзанье лучей…“ [41] Mano rašinyje yra duotas išplėstas logiškas veiksnys lygiai ta pat prasme, kaip cituotuose posmuose. Ar, logikos terminologija, yra duota didžioji ir mažoji premisa, bet išbaigti silogizmą turi pats skaitytojas. Baigsiu aš jį — bus neišbrendamai nuobodu, — bus Simonovas, Grosmanas, tik ne Sruoga. Bet kaip aš išaiškinsiu tokius dalykus žmonėm, kurie pripažįsta tiktai pigiąją propagandą, kuriem literatūrinės kūrybos procesas yra terra incognita [42]?! Todėl tad ta visa istorija su „Dievų mišku“ man taip baisiai įkyrėjo.

Arba vėl: tos pačios propagandos sumetimais kartkartėmis norima parašų po trafaretiniais pareiškimais ar šabloniškų pareiškimų iš Putino [43], manęs, Vaičiūno [44]… Ir tai — vėl labai klaidingas propagandos supratimas. Aš ir mano kolegos turime jau šiokį tokį rašytojišką veidą, stilių, gal ir vieną kitą literatūrinį nuopelniuką… Ne šiandie — ryt mum jau mirt reikės, su saule negi gyvensi. Ir mūsų tokie parašai duoda priešingų vaisių, negu laukiama. Kas tiki — tas tiki ir be mūsų parašų, jiem jie nereikalingi. Kas netiki — jie neįtikina. Priešingai. Komentarai esti tik tokie: „Parsidavė. Loja dėl savo limitų“. Arba, dar blogiau: „Ak, išgvoltavojo ir jį!“ Šis pastarasai komentaras ypač paplitęs užsieniuose. Patinka mum ar ne, bet užsieniuose jau yra susidariusi nuomonė: „Tarybų Sąjungoje dvasiškai gvoltavoja rašytojus“. Po Paties straipsnio šis garsas dar labiau įsitvirtins. Kam to reikia? Mūsų parašai jokios naudos neduoda, tik mūsų vardus įvelia į politinę kovą, duoda progos versti šiukšles ant mūsų galvos. Mūsų nenoras eiti su tokiais parašais

anaiptol nereiškia, kad būtume nusistatę prieš tarybinę santvarką, tai yra tiktai nenoras tapti politinės kovos aukomis, — tai yra tiktai noras pasilikti visos lietuvių tautos poetais. Kaip sau nori, bet man ir kitokių politinių įsitikinimų lietuviai taip pat yra broliai. Aš niekuomet jokiai partijai nepriklausiau, į jokius partinius rėmus netilpau, buvau poetas visiem lietuviam. Jei būčiau jau nusprogęs, toks ir pasilikčiau. Kam bus naudos, jei senatvėje susiaurėsiu?

O, sakyk, kas būtų, jei Vyriausybė ir Partija žiūrėtų į mus, turinčius virš 50 metų, kaip, pavyzdžiui, į išmirštančios zubrų giminės paskutinius palikuonis? Vis tiek mes jau greit mirsime. Vis tiek mes jokioje prieštarybinėje veikloje nedalyvausime, vis tiek prieš tarybinę santvarką nieko nerašysime. Jeigu leistų mum rašyti kartais šį tą ir „ne pagal liniją“, šį tą saviškai, individuališkai, mūsų pačių atsakomybe prieš ateitį? Nuo to niekam nieko bloga nepasidarytų, tarybinei santvarkai nepakenktų gi! O nauda — propagandinė! — būtų didelė. Visiem būtų aišku: va, tarybų santvarkoje gyvena ir kuria poetai visiem lietuviam! Tarybų santvarka juos priglaudžia, juos remia! Visos kalbos, kad tarybų santvarka rašytojus gvoltavoja — yra tuščias prasimanymas, yra tiktai piktas šmeižtas!

Šitokią išimtį padaryti išmirštančiai zubrų giminei — būtų išmintingas žygis visais atžvilgiais — ir kūrybiniu, ir politiniu, ir propagandiniu.

Įtakingas dabar vyras esi, — pagalvok apie tai.

Gal aš savo samprotavimuose ir klystu, — su jais aš gi į viešumą neinu, — bet tie dalykai man rūpi, ir su kuo gi daugiau dėl jų „nuomone pasidalinsiu“, jei ne su Rašytojų sąjungos Pirmininku?

3. Pagaliau, mano asmenių klausimų grupė. Per pasikalbėjimą juos opiai ir giliai palietei. Ir pasiliko man įspūdis, kad ne visai mano būklę supranti. Ir nenuostabu: esi sveikas ir jaunas, o aš — peržengiau jau penktąjį kryželį, gyvenimo ištampytas ir sužalotas. Ir dar lyrikas — iki kaulų smegenų…

Baigiasi ketvirti metai, kaip netekau šeimos [45]. Jos susilaukimo perspektyvos man visiškai miglotos. Turėjau vienintėlį intymų draugą, Kazimierą Bor. [46], — ir tą patį peibeliai nujojo. Likau pasaulyje vienui vienas kaip pirštas, nuo rankos atpjautas. Man toji vienuma kartais nepakeliamai sunki. Jum, realios jaunos jėgos žmonėm, gal tai atrodo koks mano kvailas kaprizas ar pasileidimas. Man taip nėra. Mano psichinė struktūra baisiai trapi. Nuo menko smūgio — trupa. Pats žinai, kaip man skaudu kartais dėl tokių dalykų, į kurius kitas nė dėmesio nekreipia. Ką gi aš padarysiu, kuo gi aš kaltas, jei toks esu?!

Savo vienumoje ne kartą įkrentu į tokią juodą melancholiją, kad ištisas naktis isterikoj prasiblaškau. Kiek tai man jėgų kainuoja! Ir tokios melancholijos antplūdžiai kartojas vis dažniau ir dažniau. Ne tik ištisomis dienomis — ištisomis savaitėmis nė žodžio nepratariu. Ištinsta akys ir žandai nuo ašarų. Iš čia mano kartais buvę ir pijokystės priepuoliai, „запой“ [47], ir visa velniava. Bent užsimiršdavau tam kartui. Dabar ir to nebegaliu. Bijau kur patvory nusprogt. Bet ar melancholijos priepuoly neatsitiks man kas nors, ką aš galiu žinoti?! Žinoma, tai yra liguistumas, bet kas mane bepagydys?!

Ech! Pernai rudeniop ir žiemą buvau atgijęs. Buvo atsiradę kūrybinių jėgų, kokių seniai nebeturėjau, — pats gerai žinai dėl ko: atėjo žydrumas, atėjo Žydrioji [48] į mano dvasią.

Bet ir čia likimas pasityčiojo manimi. Man buvo, kaip žinai dėl ko, toks pekliškas smūgis, kad aš buvau nustojęs bet kurios gyvenimo valios, — stačiai mirti norėjau. Tik patsai savo draugišku žygiu (jį aš ir mirties valandą su dėkingumu ir pagarba minėsiu!), sugrąžinai man viltį ir paguodą, sugrąžinai man norą gyventi — ir laukti. Ir aš ta viltimi ir tuo laukimu tegyvenu. Ji — mano dabar vienintėlis saitas su gyvenimu. Jos — niekas kitas man neatstos!

Kalbėjai man apie vieną asmenį [49], kuris nuoširdžiai ir giliai draugiškai, ir išmintingai rūpinas mano likimu. Aš tikrai esu dėkingas ir tikiu, kad jam nuoširdžiai rūpi mano talento ir kūrybos likimas, — kad jis mano, jog aš tarybinei Lietuvai esu dar reikalingas. Aš tikrai pateisinčiau tą pasitikėjimą,

jei galėčiau susigrąžinti viduję šilumą, be kurios ne tik kurti, bet ir gyventi nebeturiu jėgų. Gal Jis galėtų patarti, kas ir kaip reikėtų padaryti, kad Ji, Žydrioji mano, būtų galima išvaduoti?

Bylos esmės aš nežinau. Nieko apie tai ir seniau nežinojau. Kiek girdėjau teismo metu, kaltinama buvo drauge su kitais studentais medikais už sanitarinės medžiagos pasiuntimą į mišką [50]. Matyti, studentiška „kompanija“ bus sugundžiusi. Jauna mergytė 21—22 metų, be Lietuvos, niekur nebuvojusi, — matyti, nesusivokė padėtyje, pasidavė pagundai, nuklydo… Dabar ji jau išėjo pakankamą mokyklą. Dabar išsigydė nuo visų svaičiojimų. Dabar, išėjusi iš virbalų užtvaros, būtų naudinga pilietė ir darbininkė, jokiai tokiai pagundai nebepasiduotų. Antra vertus, kam iš to bus naudos, kad ji tenai už virbalų užtvaros neteks sveikatos, jaunystės, darbingumo?.. Ar nuostabu, kad tokioje žalioje jaunystėje mergytė nesusivokė, suklydo? Kam reikalinga dabar, kad ji „ten“ sunyktų, o aš, jos belaukdamas, bekeikdamas savo dalią, savo gyvenimą geriausiu atveju baigsiu kur bepročių namuose?..

Aš bijau, kad mano šios išpažinties blogai nesuprastum. Bet ką gi aš padarysiu… Esu gi lyrikas. Kad aš galėčiau gyventi, man reikia vidujės šilumos, reikia dvasios malonės, — joks intelektas man nieko negelbės. Vienatvės, atsiskyrėlio jausmas, atliekamo žmogaus jausmas baigia mane suėsti.

Ar negalėtų tasai geras žmogus suteikti man pagalbos, — patarti, kur ir kaip gelbėtis? Juk ta viltimi ir tegyvenu, ir gyvas tėsu!

— — — — — — — —

Atleisk, kad taip daug prirašiau. Bet negalėjau neparašyti: dixi et animam levavi [51]. Dabar man lengviau. Berods, vėl galėsiu grįžt į savo vargšės „Barboros“ [52] jambus (jau važiuoja — pirmas veiksmas jau yra!). Kažkaip norisi tikėti, kad ir Pats su savo gelbstinčia draugiška ranka manęs neapleisi.

Rašiau visai intymiškai. Susmildamas, į čia dėstomas mintis viešai nereaguok ir jų viešumon neišleisk!

Labanaktis
B. Sr[uoga]

Paskaitęs laišką — sunaikink, bent paskutinę jo dalį. [P]S

KOMENTARAI

[1] Petras Cvirka (1909–1947), rašytojas, komunistų partijos narys, vienas socialistinio realizmo pradininkų lietuvių literatūroje. 1945–1947 m. sovietinės Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkas.

[2] 1946-07-28 Petras Cvirka lankė BS, kuris tuo metu gydėsi ir ilsėjosi Birštono sanatorijoje.

[3] Petras Cvirka, „Ilgiau tylėti negalime!“, in: *Literatūra ir menas*, 1946-07-21, Nr. 1, p. 2.

[4] Kazys Preikšas (1903–1961), Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto narys, propagandos ir agitacijos sekretorius, žurnalo *Komunistas* atsakingasis redaktorius.

[5] Kazys Preikšas, „Garbingi Lietuvos inteligentijos uždaviniai“, in: *Tiesa*, 1946-05-28, Nr. 122, p. 4.

[6] II-asis Lietuvos inteligentų (švietimo įstaigų darbuotojų, mokslininkų, rašytojų, menininkų) suvažiavimas vyko Vilniuje 1946 m. gegužės mėn. 28–30 d. Tarybų Lietuvos inteligentai suburti aptarti naujojo stalininio penkmečio (socializmo statybų) uždavinių, pagrįstų bolševizmo istorijos ir teorijos studijomis, vėliau ideologizuota praktine veikla (auklėjimu, kūryba, mokslu). II-ojo Lietuvos inteligentų suvažiavimo pirmininkas buvo Kazys Preikšas, perskaitęs aukščiau minėtą pranešimą.

Plačiau žr. „Lietuvos inteligentija penkmetį vykdant“, in: *Tiesa*, 1946-05-29, Nr. 123, p. 1; „Naujasis penkmetinis planas ir Lietuvos inteligentijos uždaviniai“, in: *Tiesa*, 1946-05-30, Nr. 124, p. 2–3; „Lietuvos inteligentai kovos už penkmečio įvykdymą“, in: *Tiesa*, 1946-05-30, Nr. 124, p. 4.

BS pasisakė paskutiniame II-ojo Lietuvos inteligentų suvažiavimo posėdyje 1946-05-30: „Rašytojas Balys Sruoga savo kalboje nušvietė lietuvių ir rusų tautų draugystę istorinėje šviesoje ir didžiąją rusų tautos paramą mums kuriant tarybinę santvarką. Dabar, – pareiškė kalbėtojas, – mes esame skolininkais. Tą skolą grąžinsime tik nuoširdžiu darbu, sėkmingai įvykdydami penkmetį. Balys Sruoga kviečia įtemptai dirbti ir baigia žodžiais:
– Te darbuos bus paminklas, kad gyvenome mes“ („II-sis Lietuvos TSR inteligentų suvažiavimas“, in: *Tiesa*, 1946-05-31, Nr. 125, p. 2).

BS iškart po posėdžio parašė laišką šeimos bičiulei Marijai Nemeikšaitei, kuriai pasisakė apie pasakytos ir oficioze išspausdintos kalbų skirtumą: „Skaitei turbūt mano kalbos santrauką (iš Inteligentų suvažiavimo). Dėl jos turėčiau daug ko papasakoti, šiuo tarpu tiktai: pasakyta buvo visai kas kita, negu parašyta.“ Rašytojas jautė, kad tarybų valdžia išnaudoja jį ideologiniams parodomiesiems tikslams: „Mano padėtis vėl pasidarė labai keista. Bet šiuo atžvilgiu aš laikausi kietai“ (BS laiškas MN, [Vilnius → Kaunas], 1946-06-06, in: *LLTI BR*, F53–232). Po LTSR tarybinių rašytojų susirinkimo (1946-10-01–02) Vilniuje praėjus kelioms dienoms, BS, reaguodamas į teiginius apie literatūros ir kūrybinio darbo ideologizavimą, savo asmeninę nuomonę išdėstė atskirame straipsnyje (Balys Sruoga, „Rašytojų suvažiavimo aidai“, 1946-10-06, rankraštis ir pasirašytas mašinraštis), in: LLTI BR, F1–5742, p. 1–10. Išspausdintą tekstą žr. in: *Pergalė*, 1988, Nr. 2, p. 155–158.

[7] Vokiečių rašytojai, ankstyvojo vokiečių romantikų sambūrio, vadinamosios Jenos mokyklos, branduolio atstovai, žymiausi romantizmo teoretikai: Friedrichas Schlegelis (Friedrich Schlegel) (1772–1829), Novalis (tikr. Friedrich Leopold von Hardenberg) (1772–1801), Johanas Ludvigas Tieckas (Ludwig Johann Tieck) (1773–1853).

[8] Rudminai, Banaičiai – antonomazija, metonimijos atvejis, kai tikriniai vardai vartojami bendrine prasme (čia – pabrėžiant ideologizuoto meno bergždumą).
Rudminas – Genriko Zimano (1910–1985), vieno žymiausių LKP ideologų, žurnalisto, *Tiesos* vyriausiojo redaktoriaus, slapyvardis.
Juozas Banaitis (1908–1967), muzikas, literatas, sovietinės kultūros veikėjas. 1944–1953 Meno reikalų valdybos prie Ministrų Tarybos viršininkas.

[9] Aleksandras Gribojedovas (Aleksandr Gribojedov) (1795–1829), rusų dramaturgas, poetas, diplomatas. Svarbiausias kūrinys – 1822–1824 sukurta eiliuota komedija Vargas dėl proto, dėl cenzūros ilgą laiką nespausdinta, plitusi nuorašais. Toliau minimas pagrindinis komedijos veikėjas Aleksandras Andrejevičius Čiackis, pritariantis dekabristams, ginantis asmenybę ir jos teises.

[10] ~ *rus* =„O kas teisėjai tie?“ (Aleksandras Gribojedovas, *Vargas dėl proto*, vertė Jonas Graičiūnas, Kaunas: Šviesa, 1967, p. 47).

[11] Vladimiras Majakovskis (Vladimir Majakovskij) (1893–1930), rusų poetas, dramaturgas, dailininkas. Vienas žymiausių futuristų. Vėlesnė lyrika susijusi su Vasario revoliucijos ir Spalio perversmo lozungais atnaujinti pasaulį.

[12] Borisas Dauguvietis (1885–1949), Vilniaus dramos teatro vyriausias režisierius.

[13] *Dievų miškas* – BS beletrizuoti memuarai apie gyvenimą Štuthofo koncentracijos stovykloje (1943–1945). BS kūrinį rašyti baigė 1945 m. rudenį. Čia abstrakčiau kalbama apie kūrinio kuluarinio pobūdžio kritiką ir jau prasidėjusį ideologinį redagavimą dar iki 1946 m. spalio 1–2 d. rašytojų susirinkimo, kuriame *Dievų miškas* sukritikuotas oficialiai ir dėl tematikos (nevaizdavo aktualių „gyvenamųjų temų“ – herojiškų stalininio penkmečio įvykių, socializmo statybų), ir dėl neįprasto vaizdavimo būdo (grotesko).

[14] Aleksandras Ostrovskis (Aleksandr Ostrovskij) (1823–1886), rusų dramaturgas. Tarnavo valdininku teismuose, kur iš arti sužinojo apie pirklių šeimų gyvenimą ir konfliktus.

[15] ~ *rus* =„Aš tave sušildžiau, aš tau daviau dvidešimt rublių, o tu – ką tu, kalės vaike, mano darbų neliaupsini! Arba ten dar kažko neduodi!“

[16] ~ *rus* =„Galbūt kas nors neišeitų.“

[17] ~ *ital* =Visų kitų.

[18] ~ rus =Šventųjų gyvenimas.

[19] ~ *rus* =Kijevo Pečorų laura – stačiatikių vienuolynas Kijeve, Ukrainoje. Vienas iš pirmųjų vienuolynų Rusijoje.
Paterikai – senosios rusų literatūros žanras, didaktinio pobūdžio šventųjų ir kankinių aprašymų rinkiniai, paprastai sudaromi vietovės (dažniausiai vienuolyno) principu (Algis Samulionis).

[20] Премудрый ~ *rus* =Išmintingasis.

[21] Nikolajus Černyševskis (Nikolaj Černyševskij) (1828–1889), rusų rašytojas, literatūros kritikas, filosofas, mokslininkas. Vienas iš revoliucinio judėjimo ir narodnikystės ideologų.

[22] Nikolajus Dobroliubovas (Nikolaj Dobroliubov) (1836–1861), rusų literatūros kritikas, publicistas. Revoliucinio judėjimo šalininkas.

[23] Andrejus Kurbskis (Andrej Kurbskij) (1528–1583), Rusijos politikas, karvedys, publicistas. Dalyvavo caro Ivano Rūsčiojo žygiuose, buvo vienas artimiausių jo patarėjų. Po pralaimėto mūšio LDK kariuomenei, bijodamas bausmės, pasitraukė į Lietuvą. Vėliau dalyvavo karuose su Maskva. Rašė laiškus carui Ivanui Rūsčiajam, kaltindamas jį despotizmu ir žiaurumu.

[24] ~ *rus* =„Kandžiai grauždamas“. Posakis iš Kurbskio laiško carui Ivanui Rūsčiajam (Algis Samulionis).

[25] Maksimas Gorkis (Maksim Gorkij) (1868–1936), rusų rašytojas.

[26] ~ *rus* =„Ir Dievo paukštelis skelbia savo giesme, kad fantazijos tiesa gražesnė ir nuostabesnė!“

[27] ~ *rus* =„Pakelta velėna“ – rusų rašytojo Michailo Šolochovo (1905–1984) romanas apie kolektyvizaciją Dono regione. Už romaną rašytojui skirta Lenino premija.

[28] ~ *rus* =„Duona“ – rusų rašytojo Aleksejaus Tolstojaus (Aleksej Tolstoj) (1883–1945) apysaka.

[29] ~ *rus* =„Kapitalinis remontas“ – rusų rašytojo Leonido Sobolevo (Leonid Sobolev) (1898–1971) romanas.

[30] *Izvestija* ~ *rus* =*Žinios* – laikraštis, leistas Sovietų Sąjungoje 1917–1991 m.

[31] Friedrichas Nietzsche (Friedrich Nietzsche) (1844–1900), vokiečių filosofas, vienas žymiausių „gyvenimo filosofijos“ kūrėjų.

[32] Vasilijus Grosmanas (Vasilij Grossman) (1905–1964), rusų rašytojas. Antrojo pasaulinio karo metais dirbo Raudonosios armijos laikraščio *Krasnaja zvezda* karo korespondentu. Objektyviai rašė karo patirtimi paremtus apybraižas, apysakas, romanus. Aprašė Stalingrado mūšį, 1933 m. badmetį, kaimo, inteligentijos naikinimą, nacių vykdytą žydų genocidą. Nepataikavo sovietinei sistemai, todėl oficialioji valdžia aštriai kritikavo, konfiskavo, draudė rašytojo kūrybą.

[33] Konstantinas Simonovas (Konstantin Simonov) (1915–1979), rusų rašytojas. Antrojo pasaulinio karo metu dirbo laikraščio *Krasnaja zvezda* karo korespondentu, nacių Vokietijos kapituliacijos akto dalyvis. Po karo laikraščio *Pravda* korespondentas, laikraščio *Literaturnaja gazeta* vyr. redaktorius, vienas SSRS rašytojų sąjungos vadovų.

[34] ~ *rus* =„Paprastai žodelio nepasakys, vien tik grimasos.“

[35] Voltaire'as (Voltaire) (1694–1778), prancūzų rašytojas, filosofas. XVIII a. vienas žymiausių prancūzų švietimo filosofų ir teoretikų.

[36] Michalina Navikaitė-Meškauskienė (1907–1990), VU dėstytojo, filosofo Eugenijaus Meškausko žmona. 1944–1945 m. LSSR švietimo liaudies komisaro pavaduotoja. 1946–1947 m. LSSR Ministrų Tarybos Reikalų valdybos kultūros ir sveikatos apsaugos viršininkė.

[37] BS iš atminties cituoja Maironio eilėraščio „Eina garsas“, sukurto 1902 m. Peterburge, eilutę.

[38] Afanasijus Fetas (Afanasij Fet) (1820–1892), rusų poetas.

[39] BS iš atminties cituoja kelias eilutes iš Feto eilėraščio [*Шонот, робкое дыханье*] [Šnabždesys, baugštus alsavimas], parašyto 1850 m.
Шопот, робкое дыханье, / Трели соловья[…] ~ *rus* =Šnabždesys, baugštus alsavimas, / Lakštingalos trelės[…]

[40] Konstantinas Balmontas (Konstantin Balmont) (1867–1942), rusų poetas, eseistas, vertėjas.

[41] BS iš atminties cituoja eilutes iš Balmonto 1894 m. parašyto eilėraščio *Песня без слов* („Daina be žodžių“).
~ *rus* =Pakalnutės. Vėdrynai. Meilės glamonės. / Kregždžių čiauškėjimas. Spindulių bučiniai.

[42] ~ *lot* =Nežinoma žemė, t. y. neištirta sritis, nesuprantamas dalykas.

[43] Vincas Mykolaitis-Putinas (1893–1967), rašytojas, VU profesorius, 1945–1946 m. Lietuvių literatūros instituto direktorius. 1946 m. tarybų Lietuvos rašytojų visuotiniame susirinkime Preikšas pabrėžė, kad „[p]o ilgo tylėjimo prabilo drg. Putinas, tačiau kol kas dar labai mažai tepasireišdamas.“ Putinas, kalbėdamas rašytojų susirinkime, prisipažino, kad nėra tarybinis, bet „svyruojantis“ žmogus, išgyvenantis pasipriešinimą. Putinas tokią dramatišką būseną galvojo išnaudoti, ieškodamas naujų temų naujiems didelės apimties kūriniams.

[44] Petras Vaičiūnas (1890–1959), rašytojas, nepaklusęs okupaciniam režimui, neskyręs jam jokių tekstų. 1946 m. tarybų Lietuvos rašytojų visuotiniame susirinkime Preikšas iškart po BS *Dievų miško sukritikavo Vaičiūno poezijos Rinktinę*, kurioje išspausdinti eilėraščiai „iš smetoninių laikų, iš vokiškosios okupacijos laikų“ ir kuri neatspindėjo socialistinės tikrovės – „darbo žmonių kovų ir vargų“. Vaičiūnas atgailos kalbos nepasakė. Valstybinės grožinės literatūros leidyklos redaktorius Valys Drazdauskas, apgailestaudamas dėl išleistos Vaičiūno poezijos *Rinktinės*, teigė, kad padarė didelę klaidą.

[45] 1943-03-16 politinės policijos pareigūnai suėmė BS, paskui kartu su kitais 46 inteligentais, įkaitais už Lietuvos laisvę, ištrėmė į Štuthofo koncentracijos stovyklą Lenkijoje. BS žmona Vanda Sruogienė su dukra Dalia Sruogaite, vokiečių kareivių prievarta išvarytos iš Būgių, 1944-10-09 traukėsi nuo fronto: atsidūrė Laižuvoje, per Liepoją ir Gdanską keliavo į Greifsvaldą, vėliau pasiekė Detmoldą, Boną. 1946-05-13 parskraidintas į Lietuvą po tremties kančių Štuthofe ir Torūnėje BS Vilniuje šeimos nerado. Šeimai susirašinėti trukdė prasidėjęs šaltasis karas tarp TSRS ir kitų valstybių. Žmona ir dukra dėl gresiančių represijų (tremties į Sibirą) negalėjo grįžti į Lietuvą, 1949 m. rugsėjo mėn. persikėlė gyventi į JAV.

[46] Kazys Boruta (1905–1965), rašytojas. 1946 m. kovo 17 d. suimtas saugumiečių surengtoje pasaloje Onos Lukauskaitės-Poškienės bute. Išvežtas į saugumo rūsius, tardytas (neišsidavė žinąs apie veikusią pogrindinę organizaciją). 1946 m. spalio 20 d. nuteistas dėl ideologinio pasyvumo 5 metams. Kalėjo Vilniuje, Rasų lageryje.

[47] ~ *rus* =Chroniškas girtavimas.

[48] Aldona Daugėlaitė-Mikailienė (1923–2013), tuomet Kauno universiteto Medicinos fakulteto ketvirtą kursą baigusi studentė, gydytojo Jurgio Žukausko praktikantė Birštone. Su ja BS, gydęsis Birštone, susipažino 1945 m. vasarą. Birštone užsimezgusi bičiulystė nenutrūko iki rašytojo mirties.

[49] Turbūt kalbama apie Justą Paleckį (1899–1980), sovietinės Lietuvos aukščiausios tarybos prezidiumo pirmininką. Daugėlaitė prisiminė, kad kartu su BS ėjusi pas Paleckį dėl vieno jos pažįstamo, spėtina, taip pat studento mediko, teikusio pagalbą partizanams, jis Paleckio dėka išvengė teismo ([Aldonos Daugėlitės-Mikailienės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *Balys Didysis*, sudarė ir redagavo Reda Pabarčienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 361).
Gali būti kalbama ir apie Juozą Bartašiūną (1895–1972), vidaus reikalų liaudies komisarą. Jis buvo vienas svarbesnių Lietuvos pasipriešinimo sovietiniam okupaciniam režimui slopinimo, gyventojų trėmimų ir sovietinio genocido organizatorių.

[50] Daugėlaitė, Kauno universiteto Medicinos fakulteto penkto kurso studentė, 1946-03-16 suimta, apkaltinta, kad teikė vaistus ir medicininę pagalbą partizanams. 1946-05-10 teisme prisipažino kalta, nuteista kaip tėvynės išdavikė (1955-09-07 pareiškime SSR generaliniam prokurorui dėl bylos peržiūrėjimo Daugėlaitė rašė, kad anksčiau apkaltinta nepagrįstai, o kalta prisipažino ir reikiamus dokumentus pasirašė dėl patyčių ir prievartos). BS laiškuose, tuo metu rašytuose Cvirkai, Paleckiui, prašė pagelbėti bičiulei, kad ji galėtų išvengti tremties. Nepaisant BS pastangų, Daugėlaitės paduoto „malonės prašymo“ su teigiama lagerio viršininko charakteristika apie gerą elgesį lageryje (žr. Sruogos laiškas Justui Paleckiui, [po 1946-11-22], [Vilnius], in: *LLTI BR*, F37–152, p. 3, 4), jos išlaisvinti nepavyko. Ji buvo aštuoneriems metams išvežta į Vorkutą, po bausmės dar keletą metų atimtos pilietinės teisės. Iš Vorkutos į Lietuvą grįžo tik 1957 m. (plačiau žr. [Zigmo Toliušio prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *op. cit.*, p. 399–405; Aldonos Daugėlaitės baudžiamoji byla, in: *LYA*, K-1, Nr. 58, P-16537).

[51] ~ *lot* =Pasakiau ir širdį nuraminau.

[52] BS tuomet rašė istorinę dramą *Barbora Radvilaitė*, kuri liko nebaigta.